

Industri och imperier

VT 2017

Gruppövning 3. Proletarisering och lokala maktrelationer

Bakgrund till uppgiften och materialet

Tänk dig en människa som föddes år 1800 och dog år 1900. Den personen fick verkligen vara med om stora förändringar, förändringar som för de som levde då stundtals kunde uppfattas som något positivt och hoppingivande, stundtals som något skrämmande och hotfullt, som något som omkullkastade den ordning och det samhälle man varit van vid. En sak kan vi vara säkra på: de människor som levde under 1800-talet upplevde förändringarna, men de visste inte vilket samhälle förändringarna till slut skulle resultera i. Vi som lever idag kan däremot tolka och värdera förändringarna utifrån det källmaterial som det förflutnas människor har lämnat efter sig.

I uppgiften ska vi detaljstudera ett historiskt källmaterial som består av protokoll från s.k. sockenstämmor och kommunalstämmor i de skånska socknarna Dalby, Igellösa och Odarslöv under 1800-talet. Genom att göra det ska vi försöka besvara frågor om hur de stora sociala och ekonomiska förändringsprocesserna under seklet påverkade de lokala maktrelationerna på landsbygden – vad förändrades och vad förändrades inte? Vi försöker oss alltså på en kvalitativ undersökning av hur dessa processer tog sig uttryck i två ganska olika lokalsamhällen.

Den institution som bestämde över hur dessa socknar skulle förvaltas var under 1800-talet *sockenstämman*, eller fr.o.m. 1862 *kommunalstämman*. Det är protokollen från dessa institutioner vi ska undersöka. Först några ord om hur stämmorna fungerade.

Fram till 1862 hade sockenstämman ansvar både för frågor som handlade om religion och kyrkans skötsel och om världsliga frågor. Detta ändrades 1862 när man delade upp ansvaret mellan dels en kyrkostämma (som vi inte undersöker i denna gruppövning), dels i en s.k. ”borgerlig” kommunalstämma, som fick fortsatt ansvar för de världsliga frågorna. Fr.o.m. 1862 var varje kommunalstämma ålagd att utse en kommunalnämnd (på vissa platser hade

man gjort så redan tidigare). Kommunalnämnden (vars protokoll vi inte heller undersöker nu) skulle verkställa stämmans beslut och fick ofta ansvar för att fatta beslut i enskilda fattigvårdsfall (om inte detta delegerades till en särskild fattigvårdsstyrelse). Fattigvård var en av socknarnas/kommunernas viktigaste uppgifter och hade varit så i mer än hundra år, även om det inte var förrän i slutet av 1700-talet som fattigvården började regleras mer detaljerat i lagstiftningen.

Alla sockeninwånare som ägde jord eller andra fastigheter hade närvarorätt och rösträtt på stämman. Brukare av någon annans jord, t.ex. frälsebönder, kunde också närvara och rösta om deras jordägare gick med på det. Fr.o.m. 1843 blev det också möjligt för invånare som inte ägde fastigheter men som istället hade en viss inkomst att närvara och rösta. Observera att det alltså var fastighetsägande och inkomst som var det avgörande för deltagandet, vilket åtminstone i teorin gjorde att också kvinnor var potentiella deltagare. Fr.o.m. 1862 hade också företag som var registrerade i kommunen rätt att rösta – kravet var att företaget betalade skatt till kommunen.

Dalby socken låg i nuvarande Lunds kommun. Jorden i Dalby ägdes nästan uteslutande av självägande skattebönder, men den del mark ägdes också av kronan (Dalby kungsgård, under 1800-talet en del av Flyinge stuteri). Socknen genomgick en stark befolkningsökning under första halvan av 1800-talet. 1805 fanns där 631 invånare, men redan 1865 hade den siffran mer än fördubblats till 1 515 personer. År 1900 hade invånarantalet sjunkit något till 1 447 personer. (Källor: Carl Martin Rosenberg, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*, Stockholm 1882–1883; Lennart Andersson Palm, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571–1997. Med särskild hänsyn till perioden 1571–1751*, Göteborg 2000.)

Socknarna Igelösa och Odarslöv (eller Västra Odarslöv som den ibland benämndes) hade under hela 1800-talet gemensam socken- och kommunalstämma. Socknarna låg i nuvarande Lunds kommun, mitt på den bördiga Lundaslätten. Nästan all jord i båda socknarna ägdes av godset Svenstorp (beläget i Odarslövs socken), ett fideikommiss som ägdes av den adliga släkten Gyllenkrook. Den jord som inte ägdes av detta gods ägdes (förutom prästgårdarna) av adelsmän i andra socknar. Svenstorps gods hade fortfarande under 1800-talet s.k. patronatsrätt över de båda socknarna, vilket innebar att godsägaren hade rätt att utse kyrkoherden i församlingen. Sådan patronatsrätt fanns i flera skånska godssocknar och var ett arv från 1500- och 1600-talen, då den skånska (tidigare danska) adeln hade en mycket starkare

lokal maktposition än vad adeln i det svenska riket hade. De båda socknarna hade år 1805 tillsammans 788 invånare, år 1865 1 109 invånare och år 1900 932 invånare. (Källor: Carl Martin Rosenberg, *Geografiskt-statistiskt handlexikon öfver Sverige*, Stockholm 1882–1883; Lennart Andersson Palm, *Folkmängden i Sveriges socknar och kommuner 1571–1997. Med särskild hänsyn till perioden 1571–1751*, Göteborg 2000.)

Kommunalstämman sammanträder. Fotografi från kommunalstämman i Bodums kommun, Ångermanland, förmodligen från 1900-talets första decennium. Vad berättar ett sådant här fotografi om vilka som var med och bestämde i lokalsamhället? Vilka kommuninvånare finns inte med i sammanträdesrummet? Varför bär de de kläder som de bär? Var tror ni att de befinner sig någonstans?

Uppgiften

Ni ska i denna uppgift utgå från några årgångar av socken- och kommunalstämmoprotokoll från Dalby och Igelösa/Odarslöv (se det separata dokumentet "Källor till gruppövning 3"). Lars Edgren – som ursprungligen har tagit fram denna övning – är den som har skrivit av protokollen. För varje socken har han gjort ett nedslag dels i början, dels i mitten och dels i slutet av 1800-talet. Han har gått igenom samtliga protokoll från de år som undersöks. En del protokoll har han skrivit av i sin helhet. De är då ordagrant avskrivna, med den stavning och meningsbyggnad som finns i de handskrivna originalprotokollen. En del protokoll har han gjort kortare referat av. Samtliga de ärenden som stämmorna har behandlat under de undersökta åren har han tagit med, antingen i form av citat eller i form av referat.

Originalprotokollen finns idag på landsarkivet i Lund respektive Lunds stadsarkiv. Längst bak i dokumentet finns en liten ordlista med korta förklaringar till en del ålderdomliga ord och uttryck som finns i protokollen. Använd den om ni inte förstår något, men ni kan också få mycket hjälp genom den ordinarie kurslitteraturen, t.ex. Hedenborg & Kvarnström.

Socken- och kommunalstämmoprotokollen är en typ av historisk källa som kan användas för att besvara en lång rad frågor (och som för övrigt går utmärkt bra att använda när man exempelvis skriver B- eller kandidatuppsats). Uppgiften till seminariet är att, utifrån protokollen, genomföra en (mycket begränsad) historievetenskaplig undersökning med utgångspunkt i en vetenskaplig frågeställning som du/ni själv(a) formulerar och som har följande egenskaper:

1. Den övergripande frågeställningen bör vara förklarande, vilket vanligen innebär att den börjar med ”Varför...?”, till exempel: ”Varför förändras synen på tiggare under 1800-talet i de undersökta socknarna?”
2. Frågeställningen kan med fördel bestå av några (två–fem) mer specifika underfrågor (som kan börja med andra frågeord som t.ex. vem, var, när, hur, vad etc.)
3. Frågeställningen ska ha ett klart formulerat syfte som berättar varför det är intressant eller viktigt att få svar på frågan. Fundera på både inom- och utomvetenskapliga syften.
4. Frågeställningen ska kunna undersökas med hjälp av socken- och kommunalstämmoprotokollen som hör till uppgiften och källkritiska aspekter och andra gängse historievetenskapliga metodaspekter ska vägas in i undersökningen.
5. Ett tentativt svar på frågan/frågorna, tydligt förankrat i materialet, ska presenteras.

Allmänna anvisningar

Uppgiften måste förberedas noga inför seminariet och ni bör arbeta i grupper om två–fem personer som träffas eller har kontakt på annat sätt före seminariet. Alla i gruppen ska vara beredda att presentera vad gruppen har kommit fram till och på andra sätt bidra till seminariediskussionen.

Aktivt deltagande i gruppövningen är obligatoriskt. Giltig frånvaro är främst sjukdom och studerandefackligt uppdrag. Den som har giltig frånvaro, kommer uppenbart oförberedd till

gruppövningen eller inte deltar aktivt måste lämna in en kompletteringsuppgift där samtliga ovanstående frågor besvaras (totalt omfång: 10 000 tecken). Kompletteringen lämnas in senast en vecka efter delkursens slut och kan endast göras för ett seminarietillfälle. Vid fler frånvarotillfällen ska komplettering i form av aktivt deltagande på seminariet i fråga göras i samband med nästa kurstillfälle.

Lycka till!

Johan Östling

Liten ordlista

Avkortningslängd. Skatteteknisk term, ett av de många register som varje år upprättades för att avgöra hur

mycket var och en skulle betala i skatt och vem som skulle befrias från skatt.

Banco. Vid denna tid fanns det i praktiken flera olika valutor i Sverige. "Banco" syftar på en riksdaler som är

utgiven av riksbanken. En sådan riksdaler hade ett högre värde än andra riksdaler, som gavs ut av riksgäldskontorer (riksdaler riksgälds).

Bevilling, bevillningsberedning. Skattetekniska termer. Syftar på den process som gick ut på att avgöra hur

mycket statlig skatt utöver den ordinarie skatten för jordinnehav som skulle betalas. Till denna process utsåg sockenstämmorna representanter.

Brandstodsbolag. Ett försäkringsbolag där man kunde brandförsäkra sina fastigheter.

Domkapitel. Ledningen för ett stift inom Svenska kyrkan.

Fjärdingsman. Person som utsågs att sköta ett antal polisuppgifter i socknen och hjälpa länsmannen i hans

arbete.

Frälsehemmansåbo. En brukare av frälsejord, dvs. jord med skattefrihet som ägs av någon annan än brukaren.

Sedan 1809 behövde man inte vara adlig för att äga frälsejord – men i fallet med Igelösa var det verkligen en

adelsman som ägde frälsejorden.

Fyrk. Term som användes för att beräkna kommunal rösträtt. Beroende av hur mycket skatt en person betalade

tilldelades han ett visst antal fyrkar (efter en mycket komplicerad räkneprocess). Mycket skatt = högt fyrktal,

lite skatt = lågt fyrktal. Fyrktalet användes därefter för att i sin tur beräkna hur många röster personen hade på

kommunalstämman.

Hemman. Egentligen en skatteteknisk term. Syftar i praktiken på en gård som brukas av en bonde och hans

familj.

Hemmantal. Syftar på vilket *mantal* ett hemman har.

Husman. Syftar på en fattig person som bor i en liten stuga på någon annans jord, ofta längs med bygatan i

utkanten av byarna ("gatehus"). Termen, som blir vanlig fr.o.m. sent 1700-tal i landsbygdsproletariseringens

spår, är ganska speciell för Skåne men motsvaras i övriga Sverige ungefärligen av termen "backstugusittare".

Håfvor. Ungefär "rikedomar" eller "ägodelar".

Häradsskrivare. Chefen för ett fögderi, dvs. den lokala myndighet som ansvarade för skattefrågor.

Inspektör. Förvaltare av ett gods eller annan större lantbruksegendom, alltså inte den som äger godset utan den

som ägaren har utsett till chef för den dagliga driften av godset.

Kappe, kappar. Ett volymmått, ofta använt om spannmål.

Kyrkorådet. I varje socken fanns ett kyrkoråd med representanter för bönderna.

Kyrkorådet ansvarade bl.a. för

frågor om kyrkans ekonomi men också om invånarnas uppförande och moral. T.ex. kunde makar som var i

konflikt med varandra kallas till kyrkorådet som då skulle försöka medla mellan dem och försöka förmå dem

att fortsätta leva tillsammans.

Kyrkovärdar. Personer utsedda till att ha ett särskilt ansvar för sockenkyrkans skötsel. Ett uppdrag med ganska

hög social status.

Lekstuga. Sammankomst där ungdomar (inte barn) samlas för att dansa.

Mantal, mtl. Mantal är en skatteteknisk term. När de svenska böndernas gårdar skattlades under 1500- och 1600-

talen fick en gård som brukades av en familj värdet av ett mantal. Om gården senare delades på två brukare

uppstod därmed två hemman som vardera fick värdet av $\frac{1}{2}$ mantal. Om en av dessa hemman i sin tur delades

på två brukare uppstod alltså ytterligare två nya hemman som i sin tur fick värdet av $\frac{1}{4}$ mantal. Och så vidare.

Mantalsskrivning. Varje vuxen person skulle betala s.k. mantalspenning i statlig skatt. För att avgöra vilka som

skulle betala upprättades mantalslängder. I praktiken kom detta att utvecklas till ett folkbokföringssystem.

Socknarna deltog med representanter i mantalsskrivningen.

Markegång. Med jämna mellanrum lät man i varje län samla ihop uppgifter om vilka priser ett antal varor hade,

alltså hur mycket en vara ”gick för” på marknaden – därav ordet markegång (detta kunde variera starkt

mellan olika regioner och från år till år). Dessa priser sammanställdes i en s.k. markegångstaxa. De värden som

förtecknades i markegångstaxan spelade roll t.ex. för beräkningar av skatt eller för när en lön som var satt in

natura skulle omvandlas till lön i kontanta pengar.

Obemedlad. Någon som saknar eller lider brist på ekonomiska tillgångar.

Priskurant, priskurantsättning. Se ”markegång”.

Rdr. Förkortning för riksdaler.

Rmt. Förkortning för riksmünt. Syftar på att en riksdaler har ett riksmüntsvärde, alltså ett värde som är lika högt i

hela landet (Fr.o.m. mitten av 1800-talet avskaffades systemet med att ha olika valutor med olika värde, dvs.

riksdaler banco och riksdaler riksgälds.)

Restlängd. Skatteteknisk term, ett av de många register som varje år upprättades för att avgöra hur mycket var

och en skulle betala i skatt och vem som skulle befrias från skatt.

s. Förkortning för skilling

Taxeringskommitté. En kommitté med representanter för socknarna som skulle avgöra hur mycket var och en

skulle betala i statlig skatt, baserat främst på värdet av fastighetsinnehav.

Tunga. Betyder ungefär ”ekonomisk börda” eller ”påлага”.

Utdebitering. Kommunalt skatteuttag.

Utskyld. Vad var och en är skyldig att betala i kommunalskatt.

Ut supra in fidem. Latinsk term, ”som ovan till bekräftelse”. Betyder att en persons underskrift på ett dokument

är gjord samma dag som angivits i början av dokumentet.

Åbo. Syftar på en person som brukar en jordbruksfastighet (oavsett om personen äger jorden själv eller brukar

jord som någon annan äger) och som har ärftlig besittningsrätt till jorden, dvs. personens barn har rätt att

fortsätta bo kvar och bruka gården efter åbons död.

Åldermän. I Skåne var det vanligt att byarna hade egna bystämmor, alltså en slags sammanslutning på ännu mer

lokal nivå än sockenstämmorna. Åldermannen var ordförande i bystämman.